

KRÚDY ÉS LEGENDÁI

Negyven esztendeje temettük, de írásai mit sem vesztek frissességükből, egyre élőbbek. Hatvan esztendeje táplál és izgat, világát mégsem bírom kimeríteni. De vajon kimeríthetjük az őserdőt? Hányszor és hányszor megírta némelyik kedvelt témáját, s mindig új arculatot adott néki. Lelki megbillenésének történetét két műben örökítette meg, a *Zöld ász*-ban lírája tör fel a kísértő tébolyról, „amely fáj”, tehát tudatos, a *Purgatorium*-ban pedig az orvos tárgyilagosságával és epikai higgadtsággal írja meg újra. Nem is tudom megszámlálni, hogy hány ízben vettem kézbe egy-egy művét, és mindig új élményeket ajándékoznak, friss mondanivalóval traktálnak. Néki is vannak tökéletes és kisebb igényű munkái, de midőn újra olvasom valamelyik tegnap még jelentéktelenebbnek vélt művét, egyszerre növekedni kezd. 1923-ban írta regényét Rózsa Sándorról, Móricz Zsigmond 1941-ben kezdte a magáét, s két kötettel készült el, mert közbeszólt a halál. Móricz műve nagyobb lélegzetűnek tetszik, kidolgozottabb, szélesebb hömpölyű. Krúdyé vázlatos, helyenként szinte bántón elsietett, de milyen vázlat! Romantikával kezdi, azután mélyvízbe csap, a folklórba, megszólaltat egy „látó embert”. Néha oly mesteri elemzést ad, mintha tanulmányt írna, majd villámfénynél jellemez. Realista képek, nagy jelenetek váltakoznak, azután lélektani remeklés következik. Néha elnagyolt remeknek érezzük, azután mintha mégis mindent elmondott volna.

Krúdy a mese és a mesélés ősi szabadságát hozta, ennek a jussán újjáteremtette a műfajokat szuverénül, a maga világának a szolgálatára. Megtehetette, mert minden költészetté vált a kezében, költői szabadsággal nyúlt a formákhoz és a műfajokhoz is. Őserdőt teremtett, ahol minden a helyén van, s minden szabadon lélegzik. Ám az őserdőbe nehéz behatolni, még nehezebb megfogalmazni az élettanát. Ezért kortársai inkább az író alakjáról mesélnek nemegyszer silány szabadossággal. Nincsen írónk, akiről ennyi anekdota, kiagyalt történet, nagyképű füllentés, rosszmájú „bizalmas anyag” keringene – alig van írónk, akit annyian és ennyire félreértettek. Tóbiás Áron jó néhány esztendeje fölötté érdemes munkát végzett, midőn *Krúdy világa* címen közzétette az adalékok és a legendák jelentős részét, mert lehetővé tette, hogy forráskritikát alkalmazhassunk. A forráskritika azonban késik, holott utókor is van, és az ellenőrzés egyre nehezebbé válik. Valakinek el kell indítania.

Előljáróban hadd mondjam el, hogy nem vagyok sem a kendőzés, sem pedig a lakkozás barátja. Az íróról mindent el kell mondanunk, ami igaz, és életének, illetve életművének megértéséhez szükséges. Balassi Bálint nem lett kisebb, mert Eckhardt Sándor kitűnő könyveiben bizonyosságot tett, hogy korának gyermeke volt. Bölöni György „igazi Adyja” nem csupán a költő életművét elemzi, de mindent elmond élettani, sőt szerelmi válságairól is – ennek ellenére olvasása után még jobban megszerettem Adyt. Most azonban másról van szó: valótlanságok és kétes hitelű anekdoták hínárjából próbáljuk kiszabadítani Krúdyt.

A CSODAGYEREK

Csakugyan az volt, de egészen más értelemben, mint a kibicek mesélik. Szülei az előírt életkornál korábban adták iskolába, mivel hirtelen fejlett gyerek volt. A gimnázium első osztályát Szatmáron, a következő hármat pedig Podolinban végezte, azután került vissza Nyíregyházára. Podolin mély hatást tett Krúdyra, életműve négy tájban gyökeredzik: az első a Nyírség, a második Podolin és a Szepesség, a harmadik Várpalota, a negyedik Budapest. A legenda Podolinnal kezdődik, egy – különben jóindulatú – méltatója mint „papjelöltről” ír a gyerek Krúdyról, és vélekedése szerint „a podolini szerzetes kolostor penitenciás szigorú zárkózottságában sűrűsödött meg a vére”. Krúdy sohasem volt papjelölt, szülei nem szánták annak, ő sem táplált efféle hajlamokat; piarista papnövelde sem működött Podolinban. Nem élt kolostorban, apja magánháznál fogadott néki kvartélyt. Penitenciás szigorról sem lehetett szó, mert a piarista rend világias érzületű és kicsapongó életet folytató tagjait helyezte büntetésből Podolinba. Krúdy még nem töltötte be tizenharmadik évét, midőn a várost elhagyta, s ugyan miféle szexuális „vérsűrűsödéssel” térhetett haza.

Nyíregyházi diákságáról sem hiányzik a legenda. Báltaszéki Lajos szerint az érettségit megelőző napon Debrecenbe utazott, ahol „egy fehér arcú leány és hírneves lumpok” várták. Másnap hajnalban lekéste a vonatot, s mivel nem volt pénze különvonat indítására, négylovas szekeret bérelt, felrakta pajtásait, a szekér közepére teli boroshordót állíttatott, így vágzatott haza, a főgimnázium elé, ahol azután, nyilván borízú hangon, érettségit tett. Báltaszéki, a kibic még a hazudozásban is

mennyire tehetségtelen volt, valami mégis sikerült neki: elsőnek rajzolt torzképet a „lump, alkoholista és erőszakos” Krúdyról; iskolát teremtett. A valóság természetesen egészen más. Krúdy csakugyan Debrecenbe szökött, de még a tanév elején, ám távolról sem „lumpolni”, de az egyik újság munkatársának. Apja és kedves tanára, Porubszky Pál hozták haza, a tanév végén pedig mindennemű duhaj előzmények nélkül érettségit tett.

Krúdy nem tűnt ki a tanulásban, éppen csak átcsúszott egyik osztályból a másikba, mégis csodagyerek volt. Az 1894/95-ös tanévben érettségizett miniszteri engedéllyel, mert még tizenhetedik évét sem töltötte be, és ugyanakkor kilenc hónap folyamán különféle lapokban kereken kilencven novellája jelent meg. Ám ez sem volt elég. Nyíregyházán sajtóirodát alapított, hírekkel látta el a pesti lapokat, a tuzséri hipnózistragédiáról pedig a *Times* és a *New York Herald* ötszáz szavas tudósítást kért. Aki nem tudja ezt, vagy nem érti meg, az Krúdyt sem érti. Olyasmi indult meg benne, mint amikor békés tájon vulkán nyílik, és ontani kezdi a lávát. Tehet a vulkán arról, hogy lávában érez és gondolkodik, környezetében pedig maga határozza meg az élet feltételeit?

Krúdy belső áradása később sem fogyatkozott, így 1906-ban öt könyve mellett több mint száz új novellája látott napvilágot. Elsősorban és mindenekfelett teremtő munkájának félelmetes iramához volt és maradt hű. Ebben rejlik erkölcsi nagysága. A kocsmasztal mellett is a belső zúgásra figyelt, maga teremtette alakjaival folytatott párbeszédet. Mindig egyedül járt, mint Bródy Gyula mondja: „Magában merengve, gondolataival elfoglalva.” Valaki fölvetette a kérdést, hogy mikor írt? Balga beszéd, mert szüntelen „írt”, akkor is, midőn

bottal a karján s hosszú léptekkel róttá az utcát. Ha pedig megindult a láva, és mű született, mindenről meg kellett feledkeznie, mert az alkotás egész emberi lényét igénybe vette. Nem mérhetjük polgári mértékkel, mert szuverén volt, világot teremtett, és saját törvényei szerint élt.

CSALÁDI LEGENDÁK

Krúdy korán nősült. A millenniumi ünnepségek idején érkezett Pestre, és három esztendő múltán már házas ember volt. A kibic ezúttal is hazudik, szerinte Krúdy egy estélyen megismerte Spiegler Bellát, és már másnap anyakönyvvezető elé vitte. Az „egy nap” valójában két esztendő volt, a házasság pedig nem sikerült, bár négy gyermekük született, és három életben maradt. Az egyre inkább meghasonlott házastársak közül vajon melyiknek volt igaza? Mindkettőnek, az asszony rendezett polgári házasságra gondolt jogosan, Krúdy ugyanannyi joggal házasságát is géniusza alá rendelte. Az asszonyt megrettentette a Krúdy-élet elemi sodra, féltette fészket, pulyáit, és fegyelmezni akarta férjét, a tengert, kísérlete éppen olyan kevésbé sikerült, mint hajdan a perzsa királynak. Krúdy pedig védte legdrágább kincsét, szuverenitását, mert már akkor jól tudta, bár csak később írta meg a *Zöld ász*-ban, hogy mi várt volna reá, ha életmódját feladja. Géniuszának kegyetlen bosszúja.

Krúdy éppen akkor nősült meg, midőn valódi méreteiben fölfedezte a fővárost, és a Nyírség fiából meg a határszéli kisvárosok hírnökéből szükségszerűen urbanus író lett. Budapest volt néki a napfény, itten indultak virulásnak nyírségi és podolini élményei, itt ta-

lált új világra, holtig tápláló életanyagra. Megízlelte Budapestet, és élni kezdte az ifjúság mohóságával, majd az érett férfi elszánt hevével. Egy serdülő nagyváros és egy egész korszak bírta reá magát, és ennek a hivatottságnak a tudata erősebb volt mindennemű köteléknél, a családi érzésnél is.

Eleve látta, hogy összeomlásra érett, halálra ítélt társadalomban él, ezt kell megörökítenie. Az ország szíve pedig Budapest volt, itt hallgathatta a végzet dobogását. Krúdy, ha vállalt valamit, a maga méreteihez méltón vállalta, most is így cselekedett, hűségesen ábrázolta Budapest nyílt arcát, de titkait és rejtelmait is, sőt teljesítette a legnehezebbet: fölfedezte a főváros, a magyar urbs folklóráját. Ő Budapest legnagyobb írója, mert nem csupán erkölcsrajzát és társadalmi bomlásának a történetét írta meg, de humánus sűrűségét, jellegzetes figuráinak sokaságát is csakúgy, mint az egyre nagyobb számban érkező „mezei hadakat”, végül pedig az urbs költészetét, nála jelentkezik először Budapest mint megkapó „költői táj”. Urbanizmusát pedig színesebbé, teljesebbé teszi szüntelen belejátszó vidéki nosztalgiaja.

Krúdy éjszakázó életet folytatott, akár Ady és a kor íróinak többsége. Életmódját fölötte furcsán próbálja megvilágítani veje, Andersen György. Szerinte Krúdyt sok megaláztatás érte, ezért „alacsonyrendűségi komplexum” keletkezett benne, a kárpótlást pedig az éjszakázásban és „a félvilág hínáros katlanaiban” kereste. Nos, Krúdyban semmiféle „szövevény” sem burjánzott, éjszakázásainak okait másutt kell keresnünk. Budapest, a kölyök nagyváros megismeréséhez nem volt elegendő a nappal, éjszaka mutatta meg igazi arcát, de a szellem derékhada is ilyenkor gyülekezett. Ugyanakkor ez az éjszakázás „virrasztás” is volt. Krúdyék túl-

finomodott életérzése eleve tudatta a közeledő történelmi tragédiát, s nem bírták narkózis nélkül elviselni. Már Váradon is ezért „virrasztottak”, hallgassuk meg Juhász Gyulát:

Adyval ültünk Váradon.
A hold sarlója aratott az égen.
Hulltak a fehér csillagok
Fehéren.

Adyval ültünk Váradon
A magyarok vigadtak és loholtak
S fölrémlett csókon és dalon
A holnap.

Adyval ültünk. Zomotor
Nem szomorúbb, mint ez a régi bálunk.
Virrasztva vártuk, hogy kopog
Halálunk!

A „fölrémelő holnappal” viaskodtak, és vajon a két világháború között nem rémlett fel ugyanúgy vagy még vésztyjóslobban a holnap? A „hon atyái” nem hagyták ismét veszni az országot? Krúdy egyéni élete nem lett még válságosabb? Lett volna ereje és kedve nekivágni a holnapnak, ha este nem fullasztja borba csalódásait és megaláztatásait?

Vádak keletkeztek, mintha az „éjszakázó” Krúdy, miközben óriások étvágyával fogyasztotta az életet, illetve midőn ellepte alkotó mámora, mit sem törődött volna első családjával. A vád túlzott, de tagadhatatlan, hogy gyermekeit a maga mértékével mérte, s ebben, legalábbis leányait illetőleg, tévedett. Krúdy az érett-

ségi után azonnal függetlenítette magát, hiába kecsegtette apja angol egyetemmel, kitűnően menő ügyvédi irodájának öröklésével, dacolt véle, s ment a maga útján. A legenda szerint apja ezért ki is tagadta, bár a végrendelet merőben mást mond. Apjának tiszta hagyatéka kereken 45 390 koronára rúgott, egy-egy gyermekére tehát 6484 koronát érő javakat hagyott. Az író 6000 koronát kapott készpénzben, emellett az övé lett apjának 520 koronát érő aranyórája, pecsétgyűrűje, egész – és igen gazdag – ruhatára másféle ingóságokkal egyetemben, örökségének összege testvérek között is megért 7000 koronát. Kitagadás ez? Pedig, ugye, milyen regényesen hangzik? A „kitagadott fiú”!

De térjünk gyermekeire. Csakugyan túlzásba csapott, midőn leányaitól korai önállósodást várt, a nagyobbik, a szelíd Ilona csendes, önemészto szomorúsággal vette tudomásul apja magatartását, Mária azonban lázadozva. Más volt a helyzet fiával. Ő csupán a „papa fia” akart lenni, és a családi legenda szerint „amíg apja élt, semmiféle hivatalban nem volt tartós maradása”, mert szüntelen a papát szolgálta. De akkor miként lehetséges az, hogy leveleiben szüntelen apja elhidegüléséről panaszodik, és nem meri meglátogatni? Az apa – úgy hiszem – azért idegenedett el fiától, mert önállóságot várt tőle, s ezúttal talán joggal gondolt saját példájára. A fiú aránylag kevés időt töltött apja mellett, és nem sok közvetlen élménnyel rendelkezett. Rokonszenves és feddhetetlen férfiú volt, de a rossz író alkatát hordozta még akkor is, midőn irodalmi kísérletei csődöt mondtak, és békés hivatalnok lett. A rossz író pedig képzelgésben és a valóság elrajzolásában szemléli az irodalmat. Távolról sem erkölcsi fogyatkozás ez, de alkati vonás. A fiú szerint apja félt a „Tiszáktól”, mert István gróf

Mikszáth utódává akarta tenni. Közlését pedig még a kitűnő Krúdy-kutató, Perepatits is elfogadta: „Az utódlás kérdése akkor így állott: Krúdy vagy Herczeg Ferenc.” Az író mást mond: sohasem tudta meg, vajon Tisza miként vélekedik írói tevékenységéről, s midőn meghívta folyóiratának, a *Magyar Figyelő*-nek vacsorájára, már jobbján ült Herczeg Ferenc. Herczeget pedig – véleményem szerint – emberi erő nem bírta elmozdítani sohasem a „helyéről”, legfennebb a történelem. De Krúdy nem is akart a helyére ülni.

Élete utolsó napjáról két lényeges tudósítás maradt fenn. Felcitálták a miniszterelnökségre, irodalmi ügyei-be próbáltak avatkozni, ez egészen bizonyosan mélyen sértette, mert írói szuverenitását egész életében megőrizte. Fia – elbeszélése szerint – felkísérte, ezt még elfogadhatjuk, mert cáfolására nincsen adatunk. Ám, az már vitatható, hogy a Várból átmentek Pestre, ebédelni betértek a Kőműveshez, s azután együtt töltötték az időt. Krúdy fia, midőn ezt elbeszélte, már halálos beteg volt, és joggal kérdezhetjük, hogy nem hagyta cserben az emlékező képessége? Ugyanis Garabonciás egészen mást mond az utolsó napról.

GARABONCIÁS

Ki volt Garabonciás? Krúdy bizalmas, talán legbizalmasabb híve, mert írói terveiről egyedül véle beszélgett. Garabonciást profán szentnek nevezhetjük, a fővárosához közel fekvő erdőben remetéskedett maga rótt házikóban. Itt írt, időnként bejött a városba, megvásárolta az élet folytatásához nélkülözhetetlen dolgokat, azután míg tartott a pénze, Krúdyt kísérte. Emlékezé-

sében Krúdy gyalog jött a Várból a Vizivárosba, előzőleg a miniszterelnökség (Sándor-palota) „kiugró erkélyéről, ahová Szamosvölgyi Mihály vezette, letekintett Pestre... Sokáig, nagyon sokáig nézte Pest városát, amelyet annyira ismert...”. Együtt voltak kettesben egészen szürkületig. Garabonciás Krúdy fiáról említést sem tesz, ellenben azt is tudja, hogy ki kalauzolta a miniszterelnökségen. Garabonciást különben Hargitay Istvánnak hitták, csakugyan sokat volt együtt Krúdyval, adatai mindig megbízhatók, emlékezéséből süt a Krúdy-létkör, mivel közvetlen élményeit írta meg.

Mi fűzte Krúdyt Garabonciáshoz? Barátjának hűsége és legendás emberi tisztasága? Erdőbe húzódott a kor szennye elől, és az erdő tiszta lélegzetét hozta? Helyet kapott Krúdy életművében is, a *Zöld ász* végén a végzet küldöttjeként jelentkezik, és meghirdeti, hogy nyomorult pusztulás vár arra, aki megtagadja elrendelt életformáját. Garabonciásnak elődje is volt, az „utolsó szegény legény”. Az elődöt Pongrátz Bélának hitták, és sűrűn találkozunk véle az író könyveiben. Akkor jelenik meg, ha szükség van az irgalmas samaritánusra. Különben Jézusról írt verseskönyvet, de egyetlen példánya sem maradt meg, „az isteneket szerette, a királyokat nem”, és a századforduló idején Oroszországba ment segíteni a forradalmároknak. Krúdy nem feledte el néki, hogy beteg kisfiának ágya mellett virrasztott, és mesélt, 1911-ben, midőn meghalt, mély szívhangokkal búcsúztatta, írása elárulja, hogy az emberi tisztaságot legalább annyira becsülte, mint a nagyságot.

Némelyik kortársa állítja, hogy tulajdonképpen senkit sem szeretett, és az életet merőben nyersanyagnak tekintette. De akkor miként magyarázzuk gyengédségét? Móricz Zsigmond írásaival szemben fenntartások-

kal élt, ezeket nem is titkolta, de minő gyászzenével tisztelgett előtte, midőn életének egyik legnagyobb váltsága gyötörte (*Móricz Zsigmond nagyheti szenvedései*). Mennyire ragaszkodtak hozzá a „kis emberek”, aligha történik ez meg, ha nem kapnak tőle szeretetet bőszeggel. Úgy vélem, másról van szó, Krúdy nem szerette az irodalmi életet. A Fészekbe és az Otthonba nem Krúdy, az író járt, de a játékos, aki szüntelen kísértette a szerencsét, mert hátha irgalmas lesz, és megvalósul legszebb álma: a teljes függetlenség. Említettem, hogy viszolygott az irodalmi élettől, ám annál jobban szerette az írókat, nem csupán a nagyokat, de mindenkit, akiben érdekes emberi vonásokat látott, bár nem tudták méltón kifejezni. Nagyszívű ember volt, korának második és harmadik irodalmi vonalát is megörökítette, s vannak, akik az ő emléktáblája nélkül régen végső feledésbe hullottak volna.

És milyen méltó viszonzást kapott Krúdy Móricz Zsigmondtól utolsó találkozásukról írt tárcájában. Miként is búcsúztak? „Felállt, kezét fogott selyempuha kezekkel. . . Ártatlan ember, aki soha életében annyira sem bántott meg senkit, hogy valakin mosolygott volna.” Annál megdöbbenőbb a *Krúdy világá*-ban egy költő nyilatkozata: „És hát én előtte egy cselédfiú voltam. Ő a parasztokat lenézte, neki Móricz Zsigmond is paraszt volt.” Valótlanságok valótlansága! Krúdy senkit le nem nézett, legkevésbé a kétkezi embereket, és a legnehezebb időben tett vallomást arról, hogy anyja cselédsorban kezdte, majd napszámosleány volt egy kőművesnél. Holott megjárta volna az úri író, mert apja széchenyi-kovácsi Krúdy volt.

De térjünk vissza a családi krónikához. Bizony, mély érzelmi tárnák szakadtak fel első feleségéhez írott leve-

leiben, önvád, mert nem bírt más lenni, mint aki volt, és vádak, mivel az asszony nem tudta őt vállalni élet-nagyságban. Azután a Rózsa Zsuzsihoz írt levelek érzelmi hullámverése, az öregedő férfi venyigetüzének fehér izzása; őszi borongás, gordonkahang. Krúdyt elemi emberi érzések jellemezték, akármit csacsognak a kortársak, ezt bizonyítják művei, az igazi koronatanúk, és a végén mégis mennyire egyedül maradt, csupán Zsuzsa leánya élt mellette, a legkisebb a családból. Véle válthatott meleg szavakat, és azzal a tudattal aludt el, hogy a másik szobában lélegzik életének legifjabb hajtása.

PEKÁR GYULA TÁMAD

Az Eötvös-kollégium tagjai egykor minden lapot és folyóiratot megrendeltek. Egyik reggel a társalgó asztalán új szemlét találtam, a *Magyar Művészt*. Borítéka rózsaszínű volt, akár a tejszínes eperhab, díszítése is különösnek tetszett, mezítelen angyalkák mutogatták popsijukat. Ám tartalma távolról sem volt ilyen lélekemelő és ártatlan. Pekár Gyula, a folyóirat szerkesztője támadásokat indított Krúdy Gyula ellen, láthatólag tönkre akarta tenni, de legalábbis megfélemlítésére törekedett. Pekár támadásának okait Perepatits részben feltárta, de kiegészítésre szorulnak.

Pest egyik legszebb asszonya, Pilisy Róza az Újvilág utcában előkelő találkahelyet tartott fenn, emellett élénken érdeklődött az irodalom iránt, maga is több könyvet írt. Történetesen bemutatták néki a daliás Pekár Gyulát, aki korán híres ember lett, távolról sem írói kísérletei folytán, de ő volt az Arany-szobor egyik mellék-

alakjának, Toldinak a modellje. Pilisy Róza nem csupán asszonyi kegyeivel ajándékozta meg Pekárt, de jelentős anyagi segítséget is adott, ebből fedezte nyugati útjait. Hazatérése után gazdag menyasszonyra tett szert, és szakított Rózával. Az asszony ekkor állítólag öngyilkosságot kísérelt meg, de a golyó a szíve mellé fúródott, s így életben maradt. Elsőnek egy ezredorvos vizsgálta meg, aki a közeli kaszinóból sietett oda, de nem volt hajlandó megállapítani az öngyilkosságot, mivel a seb pörkölése arról tanúskodott, hogy a golyó több méternyi távolságról érkezett. A másik szobában Pekár Gyula tartózkodott. Az ügy utóbb elsimult, mivel Róza kintartott az öngyilkosság mellett.

Sokan tudtak erről, Krúdy is, de senki sem vette észre, hogy Krúdy meg is írta, bár áttételesen, de mindenki Pekárra ismerhetett. A *Francia kastély*-ban feltűnik Pankotai Pál: „Egy atléta termetű, borotvált arcú fiatalember lépett be az ebédlőbe. Elkényeztetett, bátor modorú férfi volt, aki oly hidegen hajtotta meg magát a hölgyek előtt, mint ha egy ércszobor meghajlik. Későbbben megtudta Szindbád, hogy Pankotai igen büszke arra, hogy a fővárosban egy szobor mellékfigurájaként szerepel.” Nincs kétség, Pekárról van szó, és néhány lappal odébb kitör ellene Krúdy, golyót szeretne küldeni „a homlokába, a szeme közé annak a becstelen fráternek, akár tíz lépésről”. Miért „akár tíz lépésről”? Nos, az ezredorvos szerint Róza is távolról kapta a golyót.

Krúdy mindezt 1912-ben írta meg, Pekár nyolc esztendő múltán a győztes ellenforradalomban képviselő és propagandaügyi államtitkár volt, a „keresztény-nemzeti” eszmék terjesztője, méltán félt tehát Krúdytól, aki „becstelen fráternek” nyilvánította. Vajon miként lá-

tott Krúdy még az első világháború előtt Pekár „veséjébe”? Erre nem tudunk válaszolni, de súlyos ítéletét igazolta az idő. Pekár 1914-ben első számú háborús uszító lett, a fölmentést élvező írók bevonulását követelte, a forradalmak bukása után pedig még a galambszelidségű Révész Bélát is börtönbe juttatta. A húszas évek végén az ocsúdó és a népiség céljait elsőnek megfogalmazó ifjúság ellen fordult, a Bartha Miklós Társaság egyik kongresszusán viharosan tiltakoztunk aknamunkája ellen. Krúdy sem hagyta abba a hadakozást. 1931-ben, élete alkonyán intézte az utolsó vágást Pekár ellen. Pilisy Róza örömet támogatta az írókat, a kitarítottakat pedig gyűjtőnéven „Bulyovszkynak” hívták. Krúdy így „búcsúzott” Pekártól: „Malonyai egyszer egy fiatal íróval a megjegyzéssel mutatott be Rózának, hogy őrá mintázták Toldi Miklós alakját az Arany János-szoborhoz. Ebből az ismeretségből majdnem tragédia lett. Róza túl komolyan vette a maga »Bulyovszkyját«, és miatta regényes körülmények között meg akart halni.” Pekár gyilkossági kísérletére már nem céloz, adatok híján nem is tehetette, de a selyemfiúság vádját fenntartotta. Úgy hiszem, a Pekár-eset nem csupán Krúdy életrajzának, de a „keresztény kurzus” erkölcstörténetének is egyik fejezete.

KRÚDY, „A RETTENETES”

Ilyen is van, a kibicek és a hírharangok csinálmánya. Ezek mindig s mindent tudtak Krúdyról, bár többnyire csak felszínesen ismerték, s ment a hír szájról szájra. Egyikük megpillantotta őt a Vörös Békában egy korsó sör mellett, a másik már azt hírelte, hogy negyedik

napja ott iszik, éjszaka pedig az asztalra borulva alszik. A harmadik a Mély Pincében látta, holott otthon dolgozott. De szállдостak rossz ízűbb hírek is. Krúdy pedig túrte? Valóban túrte az erdő meg a nagy vizek nyugalmával, de midőn 1929-ben összeroppant az ideg-zete, és szanatóriumba, illetve purgatóriumba került, jutott ideje a számvetésre, és fölhorokant: „Ám azt hiszem, hogy a magyar bíróság megbocsátja, hogy egészségem teljes helyreállítása után kérem panaszomban ítéletét rágalmozóim vádjainak vizsgálatára... Igazat fogok vallani, ha egészségem helyreáll.” De mihelyst felépült, legyintett és mosolygott. Nem jutott ideje hadakozni, mert bévülről forró üzenetek érkeztek, papírra kellett vetni őket. A legendák pedig tovább dagadtak.

Így keletkezett a balítélet, mintha hírnevét jó ideig párbajai, verekedései és duhajkodása alapozták volna meg, nem pedig művei. Kezdjük a párbajokkal. Clair Vilmos, a párbaj „klasszikusa” mindössze két párbjáról tud, egyiket huszártiszttel, a másikat rendőrtiszttel vívta. A huszártiszttel vívott párbaj azután csodálatos szaporodásnak indult, megsokszorozta önmagát. A huszár folyamatosan sértegette Krúdyt, s midőn az író magyarázatot kért, kardot rántott. Krúdy elvette a kardját, a tiszt most pisztolyához nyúlt. Önvédelemre volt szükség, Krúdy a kardmarkolattal fejbe vágta, majd torkon ragadta. Párbaj következett, a huszártiszt súlyosan megsebesült, és nyilván belátta hibáját, mert kibékült Krúdyval. Ez a valóság. A párbaj lefolyását kibicék és csacsogók (csacsenerek) serege azután színezte, alakíttgatta, terjesztette, és ekként az egyetlen esetből párbajok sorozata keletkezett. Az egyik kibic szerint Krúdy lába közé szorította a tiszt fejét, azután karddal megnadrágolta... Nem folytatom. Ami pedig vereke-

déseit illeti, hiába keresünk hiteles adatokat. Sohasem duhajkodott, a cigányt sem tűrte, csöndes, szinte szer-
tartásos viselkedés jellemezte.

A másik legenda szerint mindenre képes volt a pénzért, rohant utána, akár Ady. Úgy lehet, de megkapták-é valaha, ami megillette őket? Távolról sem, és Krúdy egyedül a hazárdra építhetett, a vakszerencsében bízott, hátha irgalmas lesz hozzá: „Kártya az élet. . . Egy kártyára van feltéve minden”. A Nagy Hazárdnak e lélektanát és filozófiáját pedig megírta Ady a *Portus Herculis Monoeci*-ben. A honoráciorok fiai tudtak bánni a pénzzel, beosztással éltek, mert megtanulták otthon, de Ady és Krúdy nyugtalan, lázadó ősök fiai voltak, győzni és nyerni akartak.

A hírverők sikerrel terjesztették Krúdy erőszakosságát kiadóival szemben, közismert személyiségekre hivatkoztak, ám ezek sohasem tettek nyilatkozatot. Illetve egy mégis nyilatkozott, Gömöri Jenő, a Modern Könyvtár szerkesztője és tulajdonosa: „Hallgatag, finom hangú és csendes szavú, egyszerű, természetes volt, szerény és bátor és roppant tisztességes és jellemes – ami nem minden író kortársunkról mondható el, néhány nagyról sem. . . Sohasem hallottam tőle senkit szapulni, és intrikus szót sem.” Nos, kinek higgyünk? A válasz aligha okoz gondot.

Borfogyasztásáról is több szó esett, mint műveiről. Egy pincér, állítása szerint, száz fröccsöt szolgált fel neki. Ez harminc liter folyadék, ennyit nem lehet meginni, s ha mégis meginná valaki, nem kelne fel többé az asztal mellől. Nem csinállok Krúdyból „szentképet Máriapócsnak”, szerette a bort, szüksége volt a borra mint szublimáló elemre és mint narkózisra, de senki sem látta őt részegen, roppant ereje mértéket tudott

tartani a mértéktelenségben is. A *Krúdy világa* naplót közöl az 1920 decemberében fogyasztott bor mennyiségéről. A számok csakugyan komolyak, de vajon egyedül fogyasztotta? És azt se feledjük, hogy akkoriban szenvedte életének egyik legkegyetlenebb válságát. Egyre nyilvánvalóbb lett, hogy nem bír együtt lépni a keresztény kurzusban felülkerekedett aljjal, és gyönyörű függetlenségi nyilatkozatot tett. „A legdrágább, hercegeknek való luxus volt mindig az írói egyéniség, de manapság csak a leggazdagabbak: a mindenről lemondani tudók engedhetik meg maguknak e csodálatos fényűzést.” Ő megengedte magának, s ebben a nyilatkozatban már felvillan mindaz, ami ezután következett: a kérlelhetetlen elszegényedés, az elhagyatott öregedés, a kikapcsolt villany, a kilakoltatási végzés. Vállalta... De más gondok is gyötörték az ellenforradalom diadala idején: két családot kellett eltartania, napról napra romlott a pénz, megindultak Pekár támadásai, hazafelé tartott a hadifogságból János öccse, és útközben megtévelyodott, bévülről pedig csak folyt és folyt a láva, egymás után érkeztek a remek. Kellett a narkózis nagyon.

Folytassam a legendák cáfolatát? Feleslegesnek érzem, egy kaptafára készült valamennyi, talán egyik sem egészen alaptalan, de az irodalmi életbe nyomult kibicahad eltorzította valamennyit. Inkább néhány félreértésre térek. Kosztolányi szerette Krúdyt, és vonzalmát cselekedetre is váltotta, egyedül barátai közül. Mint a Pen Club elnöke, 1932-ben néki íteltette a Rothermere-díjat, kiállott érette, mégis félreértette. Különösen megható versében „utolsó, legelső cigánynak” nevezi. Nos, a cigány annak húzott, aki parancsolta, Krúdy azonban önmagának játszott és a világnak. Schöpflin követte Kosztolányit, „Egy genialis cigányprímáshoz” hason-

lította, és mit sem értett meg Krúdy rendhagyó életművéből. Akadt, aki „barbárnak” nevezte – vajha a tényleges barbárokban olyan mérvű megfinomodás ment volna végbe, mint Krúdyban, akkor másként fordul Európa története...

„A ZÜLLÖTT HAJÓS”

Ez a fejezet levél egy messzire szakadt magyar íróhoz, akit szeretek és nagyra becsülök, vonzalmamat pedig csak őszinteséggel igazolhatom. A fenti címet ő adta Krúdyról írt és külföldön, majd a *Krúdy világá*-ban is megjelent esszéjének. Nem támadok, nem vádoló, indulat sem öntött el, mikor olvastam, csak szomorúság. De hadd következék a „levél”:

„Te írtad ezt, holott még nem is olyan régen úgy vélted, ha isten voltál, itt voltál isten a Dunán? Te, aki távol is géniuszunk hívője maradtál? Most pedig »züllött hajósna« nevezed Krúdyt? Miért volt züllött? Mert szegényen halt meg olyan lakásban, aminőt ma egy kezdő író is felháborodottan utasítana vissza? Mindössze két ruha maradt utána, és mégis mindig tisztán és választékosan jelent meg. Villanyát kikapcsolták, de reggelente frissen vasalt, hófehér inget vett fel. Asztalán feküdt a kilakoltatási végzés, mégis ugyanolyan mámoros arccal, világító szemmel hajolt a papiros fölé, miként az idők elején. Züllött volt? Mivel nem választotta a nagypolgári otthon steril légkörét, holott megtehetette volna, ha Herczeg Ferenc útjára lép, de inkább az életszagot kedvelte? Mert alászállott a poklokra, és hírt hozott a pokolra ítétekről? Mert emberebb

volt, semhogy bírta volna a polgári álerkölcös ostoba korlátait? »Kénköves úton« ballagott? »Kénkövesek« voltak a Nyírség homokos útjai, Podolin, Késmárk, Tabán és Óbuda utcái? A kövek, melyeket Józsefváros népe taposott? Az Aranykéz utca? Bűn az, ha szívében »nem volt félelem«? Akkor Balassitól Ady Endréig minden igaz költőnk bűnös. Nem volt »lelkiösmeretében megbánás«? Miért lett volna, hiszen megélt mindent, örömet és bánatot, nem futott meg a sors vagy a történelem elől, szerette az életet, és vállalta a szenvedést egészen a tébolyodásig, a *Mit látott Vak Béla* és a *Purgatórium*, a két mélylélektani remek a tanúság. Jól érezte magát korának züllöttségében? Elfelelted, hogy olyan vádiratokban mondott ítéletet felette, mint az *Asszonyosságok díja* vagy a *Valakit elvisz az ördög*? Vétkezett, mivel szerette az asszonyokat, és azok még jobban szerették őt, mert bármikor szívesen feláldozták volna magukat érte? A ti oldalatokról hozok érvet. Wilder legutóbbi regényében mondja Mrs. Hodge az üldözött Ashley-nak, aki maga az emberi tisztaság: »Bízzék a nőkben. Férfiaktól nem sok segítséget várhat mostan.« Igen, a nők időnként többet megéreznek, mint amennyit a férfiak tudnak, s áldozatos asszonyok nélkül elárvná a génusz. S bizony mondom, hogy ezek a nők, ha Pilisy Rózák vagy Marinovich Jolánok is voltak, többek a polgári hálósobák »megbékítő és odaadó nőtestjeinél«. Krúdy ismerte a kor minden asszonytípusát, a kacsasütés művésznőjétől a fehérmájú nőig, s úgy választott, ahogyan az időben egyáltalán lehetett.

A züllöttségi elméletet azután kiterjesztet jóformán a kor egész irodalmára, Adyra s Bródyra is többek között. Úgy véled, »pokol tornáca« volt az egykorú iro-

dalmi élet? Elfeledted már Ady versét? *A nagy posványon át* a címe, bizony azon keresztül vitt az út, ám Ady azt is tudta, hogy merre vezet:

De világot okozunk a világnak:
S mégis hozzánk jönnek mind, akik látnak.

Mocsár volt valamikor a mi földünk, a nép szenvedte termővé, Krúdy és Ady pedig koruk társadalmi és erkölcsi mocsarán keresztül vezettek, mentettek egy népet, midőn tudatosá tették, hogy miben élünk, s éppen ezért méltán vallották mindketten elődjüknek Bródy Sándort.

Krúdy a magyar »Bohémiában« élt? Sohasem volt bohém, ez a típus sokkal könnyebb fajsúlyú. Szárnyaló mondatokat írt, és irdatlan súlyokat hordozott, egy egész korszak terhét, komoly volt, olykor komorságba hajló, csupán Garabonciás tudta néha megnevetetni. Felrovod néki, Adynak és Bródynak, hogy miért nem közeledtek az egykorú Bécs életstílusához? De kérdem: mit teremtett a századforduló idején Bécs? Az általad lenézett Budapesten pedig nagy irodalom lélegzett, piktúra virult, Bartók és Kodály készülődött. Akadt ugyan, aki Bécshez idomult, Herczeg Ferencnek hitták, hallgassuk csak meg: »A Burg és a Város élete telítve volt magyar elemekkel... a Budapest felől érkező utas ott egy tárgyilagosabb magyarsággal találkozott... Bécs életformái nyugodtabbak, előkelőbbek és vonzóbbak voltak, mint a kamaszkorát élő Budapestéi, és császárváros, azonfelül tele volt barokk szépséggel, keringőköltéssel, tele vérpezsdítő kalandokkal.« Ady helyett keringőköltészetre vágyott. És hallgasd meg Justh Zsigmondot, aki Párizsból jövet szállott ki Bécs-

ben: »Az osztrák a század elején jutott el a művészi finomultság tetőpontjára – akkor vetette hatalmas gyümölcsét: zenéjét. E ponttól fogva már süllyed, süllyed. Ez időre esnek híres zeneszerzői (Haydn, Mozart, Beethoven stb.), ezeket adták az alsóbb osztályok, a felsőbbek azon asszonyokat, kik e csillagok udvarát képezték. . . Ma már lenn és fenn az utolsó statusra jutottak. . . S ezért hiába építenek óriási középületeket, azért csak halott lesz e város, amelybe igazi életet nem tehet sem szív, sem ész, amelynek a lelke halott.« Tegyem hozzá, hogy Justh Zsigmond is Adyék előhírnöke volt, és midőn már szinte haldokolt, súlyosan megsértette az egészséges Herczeg Ferenc? Mondjam el ennek az elmentének a további hullámverését? A vagyonos Herczeg 1924-ben az aranyborjú imádásával vádolta Adyt, aki szegénylegényként élt s halt meg. Krúdy megvédte őt, egyben kemény ítéletet mondott a keresztény kurzus irodalmi erőlködései fölött. Herczeg utóbb fizetett: elenezte, hogy Krúdy Rothermere-díjat kapjon. A vérpezsdítő bécsi kalandjaival dicsekvő Herczeg. . .

Krúdy érdeméről sem feledkezel meg, de rögtön értékcsökkentést csinálsz. Úgy véled: Krúdy feloldozta az időrendbe merevített tudatot, eljutott az eseménytelen belső monológhoz, lerombolta a logikus időt, akár a Bergson filozófiájától ihletett nyugati írók, de »hályogkovács módjára« cselekedett. Nos, Krúdy távolról sem bicskával operálta le szemünkről a »külső idő« hályogát. Bár aligha olvasta Bergsont, de ősi forrás állott rendelkezésére, a folklór, ezt pedig ugyancsak ismerte, ebből merítette azt az időélményt, melyet Nyugaton immár föl kellett fedezni. (Ezért különben Bergsont minden elismerés megilleti.) Krúdy műveiben a folklóridő az úr, és a mese eredeti szabadsága támad fel.

Krúdyt a legoroszabb írónak véled »a szó régi értelme szerint«, és magyarázatot is keresel. Gogol rokonának tartod, »szilaj kamaszkorát a lengyel határon töltötte«. Nyíregyháza »szomszédságában pedig volt egy elmagyarosodott ruszin sziget«. Tamási Áron nem kamaszkodott a lengyel határon, Farkaslaka közelében sem találtatott megmagyarosodott ukrán sziget, a folklór legmélyebb tárnáiból eredő novelláinak mégis Gogol az ősképe, pedig sohasem került a kezébe az *Esték egy gyikanyai tanyán*. A kérdés megfejtése fölötté egyszerű: Kelet-Európa népeinek folklórja eredeti és mégis mélyen rokon, főként pedig ma is élő, kultúrát alakító tényező. A folklóridő Bulgakov óta táguló valóságot jelent. Bulgakovnak pedig világsikert hozott, mert élményét ő is az első, az ősi forrásból merítette.

Ezek után csodálhatjuk-é, ha végső következtetésed csaknem elutasító? Úgy véled, hiába jelentkeznénk Krúdyval Nyugaton, elkéstünk. De miként magyarázod akkor a *Vörös postakocsi* meglepő külföldi sikerét? Holott távolról sem legérettebb műve. Sikere nem jogosít fel arra, hogy olyan műveivel kísérletezzünk, mint az *Aszszonyságok díja*, a *Napraforgó*, az *N. N. egy szerelemgyerek*, a *Purgatórium*?

Ha szét is szóródtunk, együtt maradhatunk géniuszunk szolgálatában, s a hídépítés munkája – rangodat tekintve – Téged illet. Hiszem, hogy a távolság nem jelenthet eltávolodást, és boldog lennék, ha megerősöd-ném hitemben.”

Sorsdöntő történelmi rengések és rendülések gyakran rendkívüli értékeket teremtenek. Köztudomású, hogy így vált ki a hajdani Osztrák–Magyar Monarchia bomlásából Rilke és Kafka. Kafka nem csupán a monarchia emberi csődjét írta meg, de a társadalmi bomlás élettanát általában, életműve ezért világtörténelmi érvényű. Rilke megmentette a lelkét a bomlás leselkedő kísérteteitől, megóvta mérgeitől. Előbb Keletre zárándokolt, az egykorú Oroszországba, majd félig-meddig franciává lett, teljesen európaivá vált, anélkül hogy kozmopolitává silányodott volna. Birodalmak, uralkodóházak bukása, a tételes vallások csődje, a metafizikai értékek kiürülése idején megértette a legfőbb feladatot, és teljesítette is: a Lét beszédét fordította emberi nyelvre.

Midőn zászlót hajtunk az egykorú Ausztriából kiszakadt nagy géniuszok előtt, semmi okunk sincsen, hogy kisebbségi érzést tápláljunk, mert többek között mi ugyanakkor Adyt és Krúdyt adtuk. Rilkét egyre fokozódó mértékben támogatták az arisztokrácia és nagypolgárság legjobbjai, ezért azonban gáncs nem érheti, nem ő hajtott főt pártfogói előtt, de azok előtte. Állandóan rendelkezésére állott a duinói vár, míg az első világháborúban rommá nem lőtték, majd Muzot remek kis toronykastélya érlelő magányával, csöndjével, itt fejezte be a *Duinói elégiák*-at, s írta meg orphikus szonettjeit, a világirodalomnak ezeket a csakugyan egyedülálló remekeit.

A mi Adynknak élete végéig csupán hotelszobák jutottak, mindössze néhány évet tölthetett Csucsán, távolról sem mecénások jóvoltából, inkább száműzetés volt ez; magánya pedig elhagyatottságot, háttérbe szo-

rítást jelentett. A *Nyugat*, bár néki köszönhette létét, verseit immár következetesen az utolsó helyen hozta, a *Világ* pedig cserbenhagyta. Csak akkor horkant fel, ha egy-egy feléje dobott kő homlokon találta. Nem maradt néki más, csak „véres, igaz élete”, és a teljes átélés önpusztító mártíriuma. És midőn ezt vallotta, hirdette, nem pózolt, a valóságot mondta. Mégis utolsó éveiben írta legnagyobb verseit, egész filozófia rejtezik bennük. Ő is a Lét üzeneteit adta át nekünk a maga módján, s ha Rilke a legtisztább költő, mint egyik monográfiája állítja, Ady életesebb, mert nem csupán világképe, de szerves közössége is volt, és ehhez halálosan ragaszkodott. Ezért, midőn a bölcseletet oldja lírává, soraiban akkor is ott lobog a forradalom heve. Ady a szabad lélegzetvételt szerette, de átélte a fuldoklás halállal játszó gyönyörét is. Rilke elvontabb, átszellemültebb, somnásan: Ady „a Mindent hurcolta”, Rilke a Minden értelmét hordozta.

És Krúdy helye? Megírta a Monarchiával együtt bomló történelmi Magyarország haláltáncát egészen mélyről. Nem haladt ugyan párhuzamosan a külső történelemmel, de annál inkább ismerte az emberben végbemenő belső történést. Tőle tudtuk meg, hogy a történelem vészes szorítása mit vert föl az emberből. Minő tartalékok és borzalmak szabadultak fel? Miként csitította és kábította magát? Miféle elváltozások történtek lelkében és érzelmi kultúrájában? Milyen kalandokat vitt véghez s álmodott? Megírta a romlást, a pusztulást és a feltámadást, figurái jönnek, mennek, eltűnnek, újra elibénk bukkannak, néha még a túlvilágról is visszatérnek, művei egymásba kapaszkodnak, olykor egymásba is folynak, olyan sűrű élet hullámoz, s akkora sza-

badtság uralkodik, hogy egyszerre megértjük az „abszolút időt”.

Voltak kétségbeesett órái, válságos napjai, keserves feljajdulásai? Miért tagadnók, voltak. Ezt írta a harmincöt éves találkozóra összegyűlt iskolatársaknak: „Nyugodjunk meg a végzetben. Ágyútöltelék voltunk, anélkül hogy utat tudtunk volna nyitni az összeomlott Magyarországba, akár a jövő számára is. A mi nemzedékünk bár jobb sorsra volt érdemes: elmúlik, mert nem tehetett semmit a katasztrófák idején, lelkünk szárnyát levagdosta az idő.” Az ő szárnyait? Nem bírta azokat levagdosi senki és semmi. Nem tett volna semmit a katasztrófa idején? Életműve a cáfolat, a legfőbb vigaszt hozta: sikerült helyreállítania az ember és a világ eredeti szövetségét. Nála az ember és a világ szükségszerűen együtt lélegzik, kölcsönösen teremtik egymást. Egy végzetes korszakban megmentette, felszabadította, mert ismét a világ édestestvérré avatta az embert.

Krúdyval szemben sok az adósságunk. Hiszem, hogy a jóvátétel művét majd nemzedékek végzik el.